

Το κείμενο δημοσιεύτηκε 31/08/2022 στο ιστολόγιο
www.areopagusbriefs.org

Πανενθεϊσμός και η 'θεολογία της διαδικασίας' του Πωλ Κόπαν

Πολλές κοσμοθεωρίες επισημαίνουν διάφορες αλήθειες και σημαντικές ιδέες, αλλά ως αποτέλεσμα της γενικής αποκάλυψης του Θεού, δεν είναι σε θέση να κάνουν αυτό που κάνει ο Ιησούς Χριστός — να επικυρώνουν δηλαδή το κάθε τι με τη δύναμη του Λόγου του και με τη Σοφία του (Κολ. 1/17· Εβρ. 1/3). Είναι ο Ιησούς αυτός που παρέχει συνοχή στην πραγματικότητα και που συγκεντρώνει τα διάφορα θραύσματα αλήθειας, καλοσύνης και ομορφιάς που βρίσκουμε στις διάφορες κοσμοθεωρίες.

Τι είναι ο Πανενθεϊσμός;

Σε αντίθεση με τον πανθεϊσμό ο οποίος υποστηρίζει ότι τα πάντα είναι θεός ή θεϊκά, ο πανενθεϊσμός¹ αντιμετωπίζει τη σχέση μεταξύ θείου και κοσμικού ως ανάλογη με την ψυχή και το σώμα ενός ανθρώπου. Στη πανενθεϊστική θεολογία γίνεται διάκριση μεταξύ θεού και κόσμου, αλλά υπάρχει και μια αμοιβαία, αιώνια εξάρτηση μεταξύ τους. Ο κόσμος είναι

¹ Στμ.: ο όρος εισήχθη από το Γερμανό φιλόσοφο Karl Krause το 1828, για να διαφοροποιήσει τις ιδέες του Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) και του Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854) για τη σχέση του Θεού με το σύμπαν. Στον πανενθεϊσμό ο κόσμος και το θείο δεν είναι οντολογικά ισοδύναμα.

«μέσα» στον θεό. Στον κλασικό πανενθεϊσμό, ο θεός και ο κόσμος αναγκαστικά αλληλο-εξαρτώνται αιώνια.

Αυτό το μοντέλο σχέσης του Θεού με τον κόσμο έχει υιοθετηθεί από κάποιες φεμινίστριες θεολόγους, οι οποίες δίνουν έμφαση στη στοργική σχέση του Θεού με τον κόσμο – σε αντίθεση με το είδος σχέσης άρχοντος-αρχομένου. Στη θεολογία αυτή, το θεϊκό «πνεύμα» φέρνει τους ανθρώπους σε μεγαλύτερη αρμονία μεταξύ τους και με τη φύση. Έτσι απορρίπτουν τον παραδοσιακό Θεό – ως «κυρίαρχο» που «εξουσιάζει» τη δημιουργία, επειδή αυτό μπορεί να οδηγήσει σε καταπίεση των άλλων και να καταστρέψει την οικολογική ισορροπία της γης.

Η θεολογία που βασίζεται στη φιλοσοφία της διαδικασίας (π.χ. αυτή του Άλφρεντ Νορθ Γουάιτχεντ) τονίζει τους δύο «πόλους του θεού» – ότι αφενός είναι πεπερασμένος, αφετέρου δυνητικά άπειρος – συνειδητοποιώντας συνεχώς τη «δύναμή του». Σύμφωνα με τον πανενθεϊστή Άρθουρ Πίκοκ, ο Θεός είναι συνεχώς ενεργός ως προς τις ανοιχτές αναδυόμενες διαδικασίες της φύσης² και «δημιουργεί συνεχώς»³.

Η δημιουργία ως εξάρτηση

Στο ίδιο πνεύμα, ο φιλόσοφος της διαδικασίας Άλφρεντ Νορθ Γουάιτχεντ, απορρίπτοντας το δόγμα της δημιουργίας εκ του μηδενός, παρουσιάζει τον Θεό να παίζει έναν υπερβολικά απόλυτο ρόλο: «Δεν είναι πριν από όλη τη δημιουργία [ο Θεός] αλλά με όλη τη δημιουργία»⁴.

Όντως, κάποιοι πανενθεϊστές που ισχυρίζονται την προσκόλλησή τους στη χριστιανική παράδοση, και μάλιστα συμμετέχουν στον διάλογο Θεού-επιστήμης, δεν δίνουν έμφαση στην χρονική προέλευση και δημιουργία του σύμπαντος από το τίποτα. Χρησιμοποιούν, αντιθέτως, όρους όπως «εμμονή» ή «οντολογική εξάρτηση». Ο Ίαν Μπάρμπουρ υποστηρίζει ότι η δημιουργία εκ του μηδενός – η απόλυτη προέλευση του σύμπαντος από τον Θεό – δεν είναι έννοια βιβλική, και ότι το δόγμα της δημιουργίας δεν είναι τίποτα άλλο από την εξάρτηση του σύμπαντος από τον Θεό². Πιστεύει ότι πρέπει «να υπερασπιζόμαστε τον θεϊσμό ενάντια στις εναλλακτικές φιλοσοφίες, αλλά αυτό μπορούμε να το κάνουμε χωρίς αναφορά στην απόλυτη αρχή [του σύμπαντος]»⁵.

² Arthur Peacocke, *Creation and the World of Science*, 1978 Bampton Lectures, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1979, σ. 353.

³ Arthur Peacocke, *God and Science: A Quest for Christian Credibility*, Λονδίνο: SCM Press, 1996, σ. 13.

⁴ Alfred North Whitehead, *Process and Reality*, Νέα Υόρκη: Free Press, 1978, σ. 343.

⁵ Ian Barbour, “Religious Responses to the Big Bang,” στο *Cosmic Beginnings and Human Ends: Where Science and Religion Meet*, επιμ. Clifford N. Matthews και Roy Abraham Varghese, Σικάγο: Open Court, 1995, σ. 396.

Ακολουθώντας τη ροή σκέψης τους, ο θεολόγος και φιλόσοφος Φίλιπ Κλείτον απορρίπτει τον «κλασικό χριστιανικό θεϊσμό» υπέρ του πανενθεϊσμού. Αν και επιβεβαιώνει κάποιο μέτρο θεϊκής υπέρβασης, εντούτοις ο Θεός και ο κόσμος γι' αυτόν είναι αχώριστοι. Ο Πίκοκ ισχυρίζεται ότι είτε μπορούμε είτε όχι να συμπεράνουμε ή να μην αποδώσουμε σημείο έναρξης του σύμπαντος (όπως με τη Μεγάλη Έκρηξη), «ο κεντρικός χαρακτηριστικός πυρήνας» της δημιουργίας παραμένει ανεπηρέαστος, δηλαδή ότι ο Θεός είναι ο Συντηρητής και Εγγυητής της δημιουργηθείσας τάξης³.

Διαφορές ανάμεσα στο πανενθεϊσμό και τον παραδοσιακό θεϊσμό

Το κάτω διάγραμμα σημειώνει κάποιες βασικές διαφορές ανάμεσα τον πανενθεϊσμό και τον παραδοσιακό θεϊσμό⁶.

Πανενθεϊσμός (θεολογία της διαδικασίας)	Παραδοσιακός θεϊσμός
Ο Θεός <i>καθοδηγεί</i> την κοσμική διαδικασία	Ο Θεός είναι ο <i>Δημιουργός</i> του κόσμου, δημιουργώντας εκ του μηδενός
Ο κόσμος είναι <i>αιώνιος</i>	Ο κόσμος είναι <i>χρονικά πεπερασμένος</i>
Ο Θεός και ο κόσμος είναι <i>αλληλο-εξαρτώμενοι</i>	Ο Θεός υπάρχει ανεξάρτητα από τον κόσμο και <i>συντηρεί και δρα μέσα</i> στην δημιουργία του
Ο Θεός <i>επιτυγχάνει την τελειότητα</i> διαδοχικά και αιώνια	Ο Θεός είναι <i>αμετάβλητος στη φύση και την τελειότητά του</i>

Αν εξετάσουμε τον πανενθεϊσμό ή τη θεολογία της διαδικασίας με φόντο την Αγία Γραφή και την επιστήμη, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τα ακόλουθα σημεία.

Πρώτον, ο πανενθεϊσμός αποτυγχάνει στο να λάβει στα σοβαρά τη βιβλική κατανόηση του τριαδικού Θεού, ο οποίος είναι εγγενώς σχεσιακός και αυτοδοτικός (μεταδοτικός). Ο Στάνλεϊ Χάουερουας άσκησε κριτική για την κατανόηση του Θεού απέναντι σε έναν θεολόγο της διαδικασίας ως εξής: «Ένα από τα πράγματα που με ενοχλεί στον Θεό [του] είναι ότι είναι πολύ ωραίος!»⁷ Μειώνοντας τη θεϊκή υπέρβαση και δίδοντας υπερβολική έμφαση στο έμφυτο της παρουσίας του Θεού, η προσπάθεια της θεολογίας να διασώσει τη θεία σχέση καθώς και τη στενή ενασχόληση του Θεού με τον κόσμο προτρέπει χωρίς λόγο. Φαίνεται ότι οι

⁶ από το βιβλίο του Norman Geisler, *Christian Apologetics*, Grand Rapids: Baker, 1976.

⁷ Stanley Hauerwas, *Wilderness Wanderings: Probing Twentieth-Century Theology and Philosophy* (αναδημ., Νέα Υόρκη: Routledge, 2018, σ. 29).

πανενθεϊστές θεολόγοι της διαδικασίας που ασκούν κριτική στον «κλασικό θεϊσμό» επιδιώκουν την παραδοσιακή κατανόηση του Θεού με ουνιταριστικό και όχι με τριαδικό τρόπο. Ωστόσο, επειδή ο τριαδικός Θεός είναι εγγενώς σχεσιακός και στοργικός, η θεολογία της διαδικασίας καθίσταται περιττή στην προσπάθεια να διαφυλάξει τη βαθιά σχέση του Θεού με τον κόσμο. Ο Θεός της Βίβλου έχει ήδη βαθιά σχέση με τον κόσμο, αλληλοεπιδρά μαζί του και είναι σε θέση να τον αγγίζουν οι ανθρωπίνες πράξεις ακόμη και να υποφέρει μαζί τους. Ο κυρίαρχος αυτός Θεός που υποφέρει με τον κόσμο δεν γίνεται ανίκανος από αυτόν. Αντίθετα, ο υπέρτατος τέλειος αυτός Θεός εγγυάται ότι η ανθρώπινη τελειότητα θα επιτευχθεί στους νέους ουραμούς και στη νέα γη με τον επανερχομό του Χριστού. Ο πανενθεϊσμός δεν μπορεί να εγγυηθεί ένα τέτοιο αποτέλεσμα.

Δεύτερον, ο πανενθεϊσμός έρχεται σε αντίθεση με τα ευρήματα της επιστήμης, που δείχνουν μια αρχή του σύμπαντος. Αυτή η εικόνα του κόσμου μοιάζει πολύ τη δημιουργία εκ του μηδενός (Γένεση 1/1). Δηλαδή, ο Θεός υπήρξε αιώνια, όχι όμως το πεπερασμένο σύμπαν. Εκείνο διασκορπίζεται και ξετυλίγεται, υποδηλώνοντας την περάτωσή του. Ο Θεός δεν συνυπάρχει αιώνια με τον κόσμο που δημιουργήσε, όπως η ψυχή με το σώμα.

Τρίτον, εάν αυτό που εννοούμε με τον όρο «Θεός» είναι το «μεγαλύτερο δυνατό ον» ή το μέγιστο μεγάλο ον, τότε η θεολογία της διαδικασίας μας παρουσιάζει έναν ελαττωματικό θεό. Η δύναμη του Θεού μειώνεται από το γεγονός ότι ο Θεός χρειάζεται τον κόσμο να συνυπάρχει μαζί του. Η υπέρβαση του Θεού μειώνεται από την εμμονή του Θεού. Επίσης, ο Θεός δεν είναι πραγματικά ελεύθερος να δημιουργεί εκ του μηδενός. Το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να κατευθύνει τον κόσμο, αλλά δεν έχει ελευθερία να δημιουργήσει έναν κόσμο ανεξάρτητο από τον εαυτό του.

Ενώ οι Γραφές επιβεβαιώνουν τόσο τη θεία υπερβατικότητα όσο και την παρουσία του στον κόσμο (Πράξεις 17/28: «Σε Αυτόν ζούμε και κινούμαστε και έχουμε την ύπαρξη μας»), ο πανενθεϊσμός θυσιάζει την υπέρβαση και άλλες σπουδαίες ιδιότητες του Θεού για να μας αφήσει με μια κατώτερη εκδοχή της θεότητας που δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι όλα στο τέλος θα διορθωθούν.

Ο Αμερικανός απολογητής Πωλ Κόπαν (paulcopan.com) διδάσκει Φιλοσοφία και Ηθική στο Palm Beach Atlantic University των ΗΠΑ.